

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОЄКТУВАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

У статті розглядаються сутність та зміст проєктувально-педагогічних умінь. Подано результати аналізу науково-педагогічних джерел та перспективного досвіду проєктування виховного процесу.

Для вирішення завдань підготовки студентів педагогічного вузу до проєктування виховної діяльності необхідно виділити та проаналізувати поняття "проєктувально-педагогічні вміння", які є компонентом системи педагогічних умінь і складають основу продуктивного проєктування виховної діяльності в школі.

Коли необхідно для дослідження виділити з педагогічної системи один з її компонентів, то в такому випадку з позицій системного підходу під кутом зору цього компонента розглядаються всі інші структурні елементи. Це дає можливість виділити, крім загальних ознак складових педагогічної системи, характерні відмінні їх риси, що дозволяє, з одного боку, бачити їх єдність, цілісність, а з іншого – аналізувати їх як відносно самостійні явища, що мають свою специфіку.

Якщо предметом дослідження є проєктувальні вміння, то за принципом кумулятивної шкали необхідно одночасно виділити пов'язані з ними гностичні, конструктивні і власне проєктувальні вміння. Виділений елемент розглядається як самостійна система, яка певною мірою буде нести в собі ознаки тієї системи, з якої її виділили. Так, підсистема проєктувально-педагогічних умінь "перебирає" на себе ознаки, структуру, зміст системи загальнопедагогічних умінь із виховної роботи, але повинні проявитися і свої індивідуальні, специфічні властивості, які є необхідною умовою диференціації та аналізу цих систем.

Поняття "проєктувально-педагогічні вміння" в педагогіці не визначено, хоча в педагогічній літературі зустрічається досить часто, зокрема в плані досліджень підготовки майбутніх учителів до виховної діяльності в школі.

Н.В. Кузьміна серед функціональних елементів індивідуальної педагогічної діяльності виділяє проєктувальний компонент, який включає дії, що пов'язані з випередженням, "забіданням наперед" – передбаченням системи наслідків від вирішення системи задач упродовж усього визначеного часу, на який ведеться планування. Проєктувальні вміння являють собою систему й послідовність дій педагога, які пов'язані з вирішенням педагогічних задач по конструюванню об'єкта навчально-пізнавальної діяльності учня, підпорядкованої цілям його виховання. Шкала проєктувальних умінь включає такі дії: формування цілей і передбачення результатів діяльності, планування на далеку перспективу, вибір оптимального технологічного процесу діяльності, відбір раціональних засобів праці, проєктування системи контролю за ходом і результатами роботи [1].

О.А. Дубасенюк основною функцією проєктування вважає моделювання стратегічної програми розв'язання педагогічних цілей і задач. Цілі виховної діяльності виступають як мислене уявлення майбутнього результату (образ – мета – сформована особистість учня) і виконують роль провідного регулятора системи дій педагога упродовж всього періоду його діяльності. Педагог моделює програми розв'язання стратегічних задач, допомагає вихованцям визначити власні проблеми та спроєктувати способи їх вирішення. Педагогічна діяльність має випереджувальний характер і виступає в двох формах – передбачення (прогнозування, антиципація) та цілепокладання, що дає можливість керувати процесом в умовах динамічного середовища. Подальший процес цілеутворення, розгортання його в систему виховних задач відбувається в ході конкретизації плану – конструювання діяльності, відбору раціональних змісту й засобів досягнення поставленої мети. Підкреслюючи, що виховна діяльність – це діяльність перспективна, спрямована на майбутнє, О.А. Дубасенюк вважає, що проєктування є одним із найважливіших компонентів виховної діяльності, хоча, за результатами рейтингової оцінки й самооцінки вчителів-вихователів, проєктувальні вміння з виховної роботи є найменш сформованими [2].

С.Б. Єлканов розглядає проєктувальні й конструктивні вміння як одну групу, оскільки, на його думку, вони виконують загальну функцію – передбачення очікуваного результату. Орієнтовна функція проєктування полягає у випередженні практичних дій педагога. Його призначення – уявна побудова кінцевого результату виховної діяльності й складання плану виховних дій для досягнення поставленої мети. План педагогічного заходу – це уявна структура майбутньої педагогічної діяльності. До структури проєктувальних умінь входять такі дії та операції: формування цілей виховної діяльності, моделювання у свідомості образу процесу й результату виховних дій, розроблення моделі виховної діяльності, планування виховної роботи, конструювання змісту виховних заходів, вибір засобів виховання, врахування умов протікання виховного процесу.

Для оволодіння проєктувальною діяльністю педагогу необхідно розвивати педагогічну уяву, гіпотетичне мислення, вміння користуватися законами формальної логіки. Основний шлях формування навичок проєктування – вправи для розвитку педагогічної уяви, накопичення досвіду моделювання педагогічного процесу та його результатів, критичний аналіз своїх планів, постійне їх удосконалення [3].

У дослідженнях деяких учених просліджується тенденція виділення серед проєктувального компонента груп умінь, у яких проявляються відносно самостійні функціональні аспекти.

Так, М.В. Кухарев виділяє когнітивно-моделюючі й конструктивно-моделюючі педагогічні вміння. Перший блок умінь виявлений ним на основі аналізу гностичних, проєктувальних і конструктивних умінь, другий – на

основі аналізу вмінь формувати розумову самостійність учнів. Когнітивно-моделюючі й конструктивно-моделюючі вміння в професійно-педагогічній діяльності проявляються в єдності. Різницю в назві автор пояснює намаганням відігнати в першій групі вмінь пізнавальний аспект у роботі педагога, а в другій – аспект, який змінює інформацію відповідно до конкретних умов функціонування навчально-виховного процесу. До когнітивно-моделюючих проєктувальних умінь належать дії, які пов'язані з визначенням характеру діяльності учнів і можливих у ній затруднень. До конструктивно-моделюючих проєктувальних умінь належать дослідницькі дії в процесі вирішення пошукових задач [4].

В.А. Сластьонін конструктивні вміння поділяє на три групи: конструктивно-змістовні, конструктивно-операційні, конструктивно-матеріальні. Функції конструктивно-змістовних умінь – проєктування (вибір, аналіз, синтез, структурування) навчально-пізнавального матеріалу відповідно до цілей навчання й виховання та рівня розвитку учнів. Конструктивно-операційні вміння пов'язані з плануванням навчально-виховної діяльності, визначенням рівня вихованості й проєктуванням розвитку особистості та колективу, керівництвом навчально-виховним процесом, відбором цілевідповідних методів виховання. Конструктивно-матеріальні вміння передбачають проєктування матеріальної бази для навчально-виховної роботи [5].

Ряд теорій формування професійних умінь учителя базуються на трактуванні педагогічного проєктування як процесу творчості (В.І. Загвязинський, В.А. Кан-Калік, Н.Д. Нікандров, М.О. Лазарев, М.М. Поташник, П.Д. Красовський, І.С. Дмитрик, С.О. Сисоєва та ін.).

В.І. Загвязинський педагогічні вміння розглядає як здатність творчо вирішувати педагогічні задачі. Алгоритм проєктування включає вивчення та аналіз об'єкта виховання, прогнозування його перспективного стану як результату виховання, цілепокладання і планування діяльності. Запропонована автором процедура проєктування виховного процесу передбачає на всіх етапах мислене моделювання та співвіднесення із практикою мислений експеримент [6].

За визначенням В.А. Кан-Каліка, процедура й технологія розв'язання педагогічних задач починається з усвідомлення проблем і визначення протиріч, які виникають у реальній педагогічній практиці та є рушійними силами процесу розвитку особистості. Наступна фаза – висунення гіпотези. Далі в розв'язанні педагогічної задачі відбувається проєктування системи методів педагогічної взаємодії. Вчитель має вміти підібрати й скомпонувати такі виховні методи, які будуть адекватні особистості учня, особливостям колективу і, що особливо важливо, творчій індивідуальності самого педагога. Після визначення системи методів виховання вчитель вирішує систему комунікативних задач, планує майбутню виховну взаємодію як спілкування. Успішну реалізацію спроєктованої програми виховної діяльності робить можливим вміння вчителя забезпечити кожний метод виховання відповідною йому системою спілкування, без якої метод не може функціонувати [7].

І.С. Дмитрик стверджує: для того, щоб випускник вузу мав можливість включитися в педагогічну діяльність на високому рівні, він повинен володіти всім інструментарієм проєктування сучасних педагогічних технологій. Проєктувальні вміння вихователя виражаються через дії аналізу, синтезу, цілепокладання, структурування, корекції, контролю та аналізу перспектив наступних циклів виховання [8].

Запропонована Ю.К. Бабанським і М.М. Поташником, процедура оптимізації педагогічного процесу аналогічна технологічним діям і операціям проєктування виховної діяльності. Суть оптимізації – пошук, проєктування, конструювання найкращого за результативністю варіанта для конкретних умов при мінімальних затратах часу й сил. На простому рівні відбувається вибір оптимального варіанта з уже існуючих. Якщо вчителя повною мірою не задовольняє жодний із існуючих варіантів, то він продовжує свій пошук і переходить до наступного логічного кроку – проєктування власної педагогічної технології [9].

Ю.Н. Кулюткін і Г.С. Сухобська до проєктування відносять як мислительні, так і практичні дії та операції. Та частина проєктувальної діяльності, яка пов'язана з аналізом виховної ситуації, прогнозуванням результатів, здійснюється через операції мислення. Об'єктивується в конкретному документі (виховних планах, конструктивних схемах) лише та частина проєкту, яка відображає діяльність учителя щодо управління виховним процесом. Для вироблення вмінь розробляти певний проєкт організації предметного змісту й форм діяльності учнів автори пропонують використовувати в підготовці вчителя проєктивні (або конструктивні) ситуації. Проєктивні ситуації включають у себе процес попереднього аналізу ситуації, але моделювання ситуації не обмежується тільки аналітичними процесами, а передбачає обов'язкову розробку проєктів майбутнього педагогічного впливу. Мова йде про планування уроку або виховного позакласного заходу, про вибір змісту та конструювання різних форм і видів діяльності учнів [10].

Інколи метою педагогічного проєктування визначають створення евристичних програм виховної діяльності. А.А. Деркач і С.Ф. Щербак вважають, що для побудови таких програм учитель повинен уміти: планувати дії, які пов'язані з вирішенням конкретної виховної задачі й відбирати найбільш раціональні способи їх здійснення; зіставляти свої знання й уміння з їх практичним застосуванням; передбачати можливі затруднення в діяльності дітей; прогнозувати й передбачати педагогічну рефлексію на свої дії; визначати свої роль і місце у виховній ситуації й намічати стратегію й тактику власної поведінки; прогнозувати декілька варіантів своїх дій; самостійно або за аналогією прогнозувати, розробляти модель ситуації [11].

Розглянуті нами публікації свідчать про різноманітність і невизначеність підходів до трактування поняття "проєктувально-педагогічні вміння". На нашу думку, це пов'язано з його багатозначністю, поліфункціональністю, складною внутрішньою структурою та зв'язками з іншими компонентами особистості педагога (мотивами, мисленням, загальною культурою, переконаннями, спрямованістю, індивідуальними здібностями).

Крім наведених вище, нами були проаналізовані й інші наукові праці, описи передового педагогічного досвіду, в яких різною мірою розкрито сутність і зміст умінь учителя проєктувати виховну діяльність (усього 35 джерел). Результати контент-аналізу дозволили визначити суттєві, на наш погляд, ознаки поняття "проєктувально-педагогічні вміння". Вони відображають не тільки загальні властивості, що притаманні цілісній системі педагогічних умінь, але й специфічні особливості, які характеризують цю групу умінь як самостійну систему.

У більшості досліджень (87,5%) проєктувально-педагогічні вміння трактуються як система й послідовність дій, що передують безпосередній навчально-виховній роботі й пов'язані з осмисленням майбутньої управлінської, організаторської та комунікативної діяльності. Це дії практичного педагогічного мислення: пізнання, аналізу, синтезу, антиципації, абстрагування, узагальнення, конкретизації виховних явищ і фактів. Вони мають певну послідовність та взаємозв'язок, що визначаються логікою та алгоритмом проєктування виховного процесу. 54% вчених звертають увагу на свідомий, творчий характер дій, який забезпечується відповідною мотивацією та усвідомленням важливості цього етапу виховної діяльності.

Другою категоріальною ознакою проєктувальних умінь із виховної роботи є особливість предмету їх дії – вирішення системи перспективних виховних задач (33,3%) або побудова технології виховної діяльності (45,8%). На наш погляд, ці предмети проєктувальної діяльності тотожні. Згідно із задачним підходом, виховна діяльність уявляється у вигляді певної множини процесів розв'язання виховних задач, що передбачає проєктування технологій їх вирішення.

У 58% наукових дослідженнях знання визначаються як методологічна й орієнтаційна основа проєктувальної діяльності. У педагогічній теорії система загальнопедагогічних знань розглядається, виходячи, по-перше, з функцій самої педагогічної науки і, по-друге, – зі структури професійної виховної діяльності. Це взаємозв'язок методологічних, науково-теоретичних і практичних знань (Н.В. Кузьміна, І.Т. Огородніков, М.М. Скаткін, В.А. Сластьонін та ін.), поєднання науково-теоретичних і конструктивно-технічних, або нормативних, які регулюють діяльність учителя, знань (В.В. Краєвський), змістовних і операційних знань (М.М. Скаткін), єдність фундаментальних та інструментальних знань (С.І. Архангельський), теоретичних і практичних знань (Ю.Н. Кулюткін).

Виходячи з вищезазначених положень, можна виділити двояке значення педагогічних знань: як методологічного, теоретичного фундаменту проєктувальної діяльності та як безпосереднього інструментарію практичних дій. Відображаючи ці дві сторони проєктування, система знань розкриває його специфіку, сутність, зміст і науково обґрунтовані способи його виконання.

Психологічною основою проєктувальної діяльності є певні антиципаційні здібності (45% досліджень).

Розроблена Л.В. Занковим ідеалізована модель відповідних психічних процесів, які необхідно сформувати для вироблення й контролю вміння вирішувати практичні задачі, включає такі компоненти: 1) поетапна антиципація результатів (цілей і підцілей); 2) антиципація операцій, шляхом послідовного виконання яких будуть отримані ці результати; 3) сукупність функціональних зв'язків між антиципаційними й операційними елементами дій; 4) власне дії [12:221-222]. Таким чином, розвиток проєктувальних умінь у процесі вирішення навчально-критеріальних задач базується на формуванні логічно-психічних процесів результативної й операційної антиципації та взаємозв'язків між ними.

Характерною ознакою проєктувальних умінь є перспективність їх дії, яка проявляється в передбаченні виховного впливу, прогнозуванні цілей і результатів виховання (33% досліджень).

В.О. Сухомлинський неодноразово відзначав, що суть культури виховної роботи полягає в тому, щоб науково завбачити розвиток подій, і чим більше педагог уміє тонко, вдумливо передбачати, тим менше виникає несподіваних нещастя. "У самій своїй основі педагогічна праця стоїть близько до наукового дослідження. Ця близька спорідненість полягає передусім в аналізі фактів і необхідності передбачення... А без умінь передбачити педагогічна праця перетворюється для учителя в муку" [13: 472-473].

Дії проєктування виховної діяльності не можуть бути абстрактними. Вони повинні орієнтуватися на індивідуальні та вікові особливості кожної дитини (відзначено в 26% досліджень). Щоб уміти правильно визначити зону найближчого розвитку дитини та спроєктувати відповідну їй виховну діяльність, учитель повинен добре знати вікову психологію й володіти методикою психолого-педагогічних досліджень.

У дослідженнях констатується більш-менш стійка внутрішня структура проєктувально-педагогічної діяльності. Але багатогранність виховних явищ, їх складність вимагає застосування різних комбінацій дій, операцій, прийомів, засобів і навичок проєктування. Тому в 20% досліджень проєктувальні вміння з виховної роботи характеризуються динамічністю змісту в постійно змінних умовах їх застосування.

У 20,8% досліджуваних джерел нами відзначена така особлива характеристика проєктувальних умінь, як їх поліфункціональність. Це визначається їх функціями: цілепокладання, цілеутворення, прогнозування, планування і т.д. Ефективність інструментального багатства проєктувально-педагогічних умінь залежить від розуміння вчителем функціонального призначення методів і прийомів проєктування, їх оптимального вибору та раціонального використання на різних етапах проєктувальної діяльності.

Проєктуючи систему виховних цілей і способи їх досягнення, педагог завжди пропускає їх "крізь себе", переосмислюючи, асоціюючи з власними переконаннями, цінностями, ідеалами. Тому в 16% досліджень вказується на взаємозумовленість процесу формування проєктувально-педагогічних умінь із загальною культурою вчителя, різнобічністю його інтересів, захоплень, соціальною активністю, коректністю поведінки й мислення, скромністю й тактом, почуттям міри, доброзичливістю й оптимізмом, тобто тими властивостями, що характеризують майбутнього педагога як гуманістично спрямовану особистість.

Визначені методом контент-аналізу наукової й методичної літератури категоріальні ознаки поняття "проєктувально-педагогічні вміння" ми спробували співвіднести з реальною педагогічною практикою. Для цього було вивчено процедуру проєктування виховної діяльності досвідченими класними керівниками, педагогами-організаторами шкіл Житомирщини. Всього для дослідження було обрано діяльність 68 педагогів. Під час бесід ми намагалися з'ясувати оцінку вчителями своїх умінь проєктувати виховну діяльність, послідовність і зміст дій та операцій проєктування, місце й роль знань у структурі проєктувальних умінь, вплив особистих якостей педагога на рівень проєктування виховної діяльності. Вивченню підлягали також плани виховної роботи, методичні розробки й сценарії виховних справ.

З'ясовано, що успіх проєктування виховної діяльності педагоги пов'язують з умінням вивчати об'єкт проєктування, правильно визначати конкретні виховні задачі, прогнозувати перспективи розвитку кожного учня. Педагоги-організатори вказують на важливість уміння узгодити план виховної роботи класних керівників із планами роботи школи, гуртків, художніх студій, громадських дитячих об'єднань.

Досвідчені вихователі зазначали, що кожний із них з часом виробив своєрідний алгоритм проєктування, куди входять дії аналізу попереднього етапу виховної роботи, визначення перспектив на майбутнє, вивчення інтересів дітей, постановки виховних задач, планування діяльності разом із класним колективом, безпосереднього конструювання плану виховної роботи.

Кращі з розглянутих нами проєкти виховної діяльності спрямовані на побудову технології цілісного виховного процесу, в якому узгоджено задачі виховання, форми й методи роботи з індивідуальними особливостями учнів. Реалізація таких проєктів виховного процесу передбачає творчий підхід до його побудови, неординарність педагогічного мислення, виключає механічне копіювання роботи колег.

Ефективність удосконалення проєктувальних умінь більшість педагогів однозначно співвідносять з досвідом виховної роботи, практичним і теоретичним пізнанням закономірностей виховного процесу. Учителі вказують на необхідність постійного розширення власного кругозору та ерудиції. Різноманітність захоплень дітей, швидка зміна ціннісних орієнтирів молодого покоління вимагає і від педагогів сучасного мислення, розуміння життя, соціальних вимог часу. Але вчителі усвідомлюють, що просте слідування сьогоденним проблемам, орієнтація на швидкоплинні цінності не може визначати цілі виховання. Основою прогнозування виховних цілей учителі вважають загальнолюдські цінності, які визначають задачі формування в учнів ставлення до сім'ї, до себе, до друзів, суспільства, природи, нації, держави. На проєктування змісту цих відносин суттєво впливають погляди та переконання самого вчителя.

Проєктувально-педагогічні вміння є досить стійким системним утворенням у структурі професійної майстерності вихователя. Але специфіка виховної роботи тісно взаємопов'язана із суспільно-політичними, економічними змінами в суспільстві, що вимагає внесення інновацій у проєктування виховної діяльності. Адаптувати свої проєктувальні вміння до безперервно змінних умов сьогодення вчителям допомагає постійне заняття самоосвітою, об'єктивна оцінка своєї виховної діяльності, самовдосконалення проєктувальних здібностей.

Педагоги вважають, що вміння проєктувати виховну діяльність повною мірою проявляються у вчителів, які захоплені своєю професією, люблять дітей, добросовісно ставляться до своїх обов'язків, усвідомлюють неповторність особистості кожного учня. Учителі-вихователі також відзначають, що проєктувально-педагогічні вміння досить складні з точки зору їх самовдосконалення через нечітку визначеність їх змісту, різноманітність функціонального призначення в системі виховної діяльності; вказують на необхідність більш ґрунтовної й детальної підготовки вчителів до проєктувальної діяльності під час навчання в педагогічному вузі.

Отже, виявлені в результаті контент-аналізу цілісно-сміслових одиниць характерні ознаки поняття "проєктувально-педагогічні вміння" нами співвіднесені з їх функціонуванням у реальній професійній виховній діяльності. Як бачимо, крім ознак, що притаманні загальній системі педагогічних умінь із виховної роботи, проєктувальні вміння мають своє характерні властивості, які пов'язані зі своєрідністю функцій проєктувальної діяльності та її предмету.

Таким чином, на основі теоретичних і практичних досліджень ми можемо визначити проєктувально-педагогічні вміння як ступінь володіння динамічною, багатфункціональною системою свідомих, послідовних розумових і практичних дій, спрямованих на побудову технології виховного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузьмина Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. – М.: Высшая школа, 1989. – 167 с.
2. Дубасенюк О.А. Основы теории и практики профессиональной виховної діяльності. – Житомир: Житомир. держ. пед. ін-т, 1995. – 187 с.
3. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя: Учебное пособие. – М.: Просвещение, 1989. – 189 с.
4. Кухарев Н.В. На пути к профессиональному совершенству: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
5. Сланин В.А. К вопросу о профессиограме учителя // Советская педагогика. – 1973. – №5. – С. 72-76.
6. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя. – М.: Педагогика, 1987. – 159 с.
7. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 142 с.
8. Дмитрик И.С. Теоретические основы обучения будущих учителей педагогической технологии: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 1989. – 23 с.
9. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: Методологические основы. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.

10. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 104 с.
11. Деркач А.А., Щербак С.Ф. Педагогическая эвристика. – М.: Педагогика, 1991. – 224 с.
12. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.
13. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 4. – С.391-626.

Матеріал надійшов до редакції 23.12.02 р.

Коновальчук І.І. Сущность и содержание проектировочно-педагогических умений.

В статье рассматриваются сущность и содержание проектировочно-педагогических умений. Подано результати аналізу науково-педагогічних джерел і перспективного досвіду проєктування виховального процесу.

Konovchalchuk I.I. The Essence and Content of Projected Pedagogical Skills.

The author considers the essence and content of projected pedagogical skills. The article presents the results of the analysis of scientific pedagogical sources and the perspective experience in projecting the process of education.